

La utòpica i tossuda prohibició de la usura en la Torà

Jordi Cervera i Valls
Caputxí biblista

1. Introducció i terminologia

SI BUSQUEM EL MOT USURA a la Gran Enciclopèdia Catalana el trobarem definit com el «Delicte comès per qui presta habitualment diner amb interès desproporcionat i superior al normal o obliga a un contracte lleoní persones en situació de necessitat o d'inexperiència». El Diccionari de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans també defineix aquesta pràctica com un delicte. Prèviament, defineix la usura com «interès del diner deixat, especialment el que ultrapassa l'establert per la llei o el normal». Aquestes definicions qualifiquen de delicte aquesta pràctica abusiva, però tanmateix deixen entendre que el préstec amb interès és quelcom normalitzat en les nostres societats.

El pensament bíblic es distancia d'aquesta definició moderna d'usura. A l'Antic Testament qualsevol préstec fet amb interès, sigui quin sigui el seu tipus, és qualificat d'usura. Per evitar confusions, si ens referim al sentit actual o al sentit bíblic d'usura, parlarem habitualment de préstecs amb interès i de préstecs sense interès.

L'Antic Testament contempla el préstec com quelcom desitjable a fer quan hi ha algú necessitat. El verb *lawah* expressa aquest tipus d'ajut en forma de préstec lliure d'interès; *malweeh*, de la mateixa rel, és alhora un préstec sense interessos, i un prestador que no demana in-

teressos: «Qui es compadeix del pobre, presta (*malweh*) al Senyor i ell li retornarà el préstec» (Prov 19,17).

Però quan es refereix a fer préstecs cobrant interessos el text hebreu utilitza la rel *nasha* amb les seves diferents modulacions: un préstec amb interès (*masha*); un préstec amb penyora (*mashaah*); un prestamista que cobra interès (*noshe*). Quan trobem algun dels seus derivats a l'Antic Testament, sempre farà al·lusió a un préstec realitzat amb afanys lucratiu i sense escrúpols: «Si prestes alguna cosa a un altre, no entris a casa seva a prendre-li una penyora (*mashaah*)» (Dt 24,10). «També es van reunir amb ell tots els qui tenien dificultats, gent endeutada (*noshe*) i descontenta; en total, quatre-cents homes. I David n'era el capitost» (1Sa 22,2).

Un terme proper a *nasha* és *nesheq* que habitualment es tradueix per “usura” o per “interès usurer”, però que literalment hauríem de traduir per “mossegada”, car la seva arrel és *nashaq*: mossegar. Rashi (1.040-1.105) explica que el préstec amb interès s'anomena *nesheq* (mossegada) perquè s'assembla a la mossegada d'una serp: et mossega i t'infligeix una petita ferida en el peu que al principi no se sent, però que de sobte s'infla i s'estén per tot el cos fins al damunt del cap. Així passa amb l'interès: al principi un no sent els seus efectes que romanen inapreciables fins que l'interès puja i de sobte fa perdre a la persona una gran fortuna.

Paral·lel al mot *nesheq* trobem *marvit* i *tarvit*, que també es tradueix per “usura” o per “interès usurer”: «No li prestis diners a interès (*nesheq*) i, si li dones menjar, no ho facis per treure'n un profit (*marvit*)» (Lv 25,37). «Els suborns porten a la mort persones innocents, practiques la usura (*nesheq*), obtens beneficis explotant els altres (*tarvit*) i t'has oblidat de mi. Ho dic jo, el Senyor, Déu sobirà» (Ez 22,12).

Isaïes ens ajuda a veure la diferència lingüística que hi ha a l'Antic Testament al parlar d'un préstec fet amb interessos o sense: «Tindran la mateixa fi el sacerdot i el poble, l'amo i l'esclau, la mestressa i la serventa, el venedor i el comprador, el creditor (*malweh*) i el deutor (*loweh*), el prestamista (*noshe*) i el prestatari (*noshe*)» (Is 24,2).

Aquesta diferència lingüística evidencia una doble concepció del préstec: aquell que es demana per a poder obtenir guanys, i qui el concedeix també en vol obtenir; i aquell que es demana per necessitat,

«A l’Antic Testament qualsevol préstec fet amb interès, sigui quin sigui el seu tipus, és qualificat d’usura.»

i qui el concedeix, segons l’Antic Testament, no hauria de cercar guanys. Unit a això també condiona el context vital del préstec: *lawah* expressa un préstec fet en un context més familiar i proper; *nasha* expressa un préstec fet en un context més comercial i distant que aboca a la insensibilitat i la fredor. Aquesta doble conceptualització que té la realitat dels préstecs a l’Antic Testament, i expressada per uns mots que tenen arrels diferents, ens permet fer el següent esquema:

	Sense interès	Amb interès (usura)
prestar	<i>lawah</i>	<i>nash</i>
prestador	<i>malweh</i>	<i>noshe</i>
préstec	<i>malweh</i>	<i>masha</i> (amb interès) <i>mashaah</i> (amb penyora) <i>nesheq</i> (usura) <i>marvit</i> <i>tarvit</i>

2. L’idealisme dels Codis legislatius hebreus

2.1. El Codi de l’Aliança

«Si prestes diners a algú del meu poble, al pobre que viu amb tu, no facis com els usurers: no li exigeixis interessos». (Ex 22,24)

El Codi de l’Aliança (Ex 20,22-23,19) dedica unes lleis a defensar clarament els pobres i els febles (Ex 22,20-26): «No explotis ni oprimeixis l’immigrant...» (22,20); «No maltractis cap viuda ni cap orfe...» (22,21-23); «Si prestes diners... al pobre...» (22,24); «Si et quedes com a penyora el mantell d’algú, torna-l’hi...» (22,25-26). En el nostre ver-

set el manament de no cobrar interessos és clar. Per una banda convidada a ser sensibles vers els pobres amb què es conviu i a fer-los préstecs sense demanar cap tipus d'interès, tal i com ho expressa el verb *lawah*: «Si prestes (*lawah*) diners a algú del meu poble». Per altra banda reconeix que hi ha qui s'aprofita i fa préstecs cobrant interessos, per això el manament explícit de no fer com ells.

2.2. *El Codi Deuteronòmic (Dt 23,20-21)*

«Quan facis un préstec de diners, aliments o qualsevol altra cosa a un germà teu israelita, no li exigeixis cap interès. Podràs exigir interessos a un estranger, però no a un germà teu. Així el Senyor, el teu Déu, et beneirà en tot el que emprenguis en el país on entraràs per prendre'n possessió» (Dt 23,20-21).

El Codi Deuteronòmic (Dt 12-26) segueix el mateix criteri d'Èxode (22,24) de no cobrar interessos a l'hora de fer préstecs. El seu to és, tanmateix, més vehement. Diu literalment: “*no mosseguis al teu germà*”. I el préstec amb interès queda ampliat, a més del diner, als aliments i a tota cosa. Deuteronomi 23,20, fidel a la sensibilitat d'Èxode 22,24, emfatitza el manament de no cobrar interès i l'amplia a tots els àmbits on hi ha la possibilitat de préstec i de guanys. Al verset següent (Dt 23,21) es cita una excepció: a l'estranger sí que se li poden fer “mossegades”, préstecs amb interès, però insisteix de nou de no “mossegar” el germà. La raó d'aquesta excepció no és un nacionalisme excloent sinó la de no desapropiar l'avinentesa dels negocis fets amb mercaders estrangers que sí que feien del cobrament d'interessos un *modus vivendi*.

2.3. *El Codi de Santedat (Lv 25,36-37)*

«No li exigeixis interessos ni compensacions. Demuestra així que reverencies el teu Déu. Que aquest germà teu pugui viure al teu costat. No li prestis diners a interès i, si li dones menjar, no ho facis per treure'n un profit» (Lv 25,36-37).

«El préstec amb interès s'anomena *nesheq* (mossegada) perquè s'assembla a la mossegada d'una serp: et mossega i t'infligeix una petita ferida en el peu que al principi no se sent, però que de sobte s'infla i s'estén per tot el cos.»

El Codi de Santedat (Lv 17-26), al parlar de l'any sabàtic i de l'any jubilar dedica un apartat als préstecs als pobres (Lv 25, 35-38). Com a Èxode 22,24 expressa una sensibilitat vers aquest col·lectiu. Però va més enllà dels pobres del poble d'Israel: inclou també els immigrants i els forasters: «Si un dels teus germans israelites cau en la misèria i veus que no es pot mantenir, assisteix-lo perquè pugui continuar vivint al teu costat. Fes-ho també amb un immigrant o amb un foraster» (Lv 25,35).

Quan es parla del germà, no es refereix, com fa el Codi Deuteronòmic, a qui pertany al poble d'Israel. El Codi de Santedat amplia el marc fratern a tota persona. A ningú que passi penalitats, sigui de casa, sigui de fora, no se li demanarà cap interès ni cap compensació. Tothom té dret a viure amb dignitat. L'expressió de Levític 25,35 «perquè pugin continuar vivint al teu costat», i de Levític 25,36 «aquest germà teu pugui viure al teu costat» vol despertar, en qui no passa penalitats, la sensibilitat vers el seu veí que pateix. Com al Codi Deuteronòmic, a més de referir-se als diners, també fa al·lusió al menjar que no ha de ser subjecte d'especulació. El Codi de Santedat amplia la casuística especulativa citant, a més del cobrament d'interès (la “mossegada”), ens parla també de “compensacions”. Fa referència a una mateixa cosa o a dos conceptes diferents?

3. Legislació sobre préstecs i penyores

3.1. *Sobre préstecs*

El Codi de l'Aliança (Ex 20,22-23,19) és la compilació més antiga de legislació jueva. En ell s'hi reflecteix un àmbit legislatiu que va poc

més enllà de les realitats dels clans tribals israelites, on els caps d'aquests clans podien regular els conflictes més importants de la seva quotidianitat. El criteri de no cobrar interessos en els préstecs (Ex 22,24) és per mantenir la cohesió i l'ajuda mútua habitual entre els membres del clan. El Codi de la Aliança reflecteix un àmbit de clans tribals que ens fa ubicar-lo en temps premonàrquics o en els inicis de la monarquia.

El Codi Deuteronomí (Dt 12-26), que s'associa a la troballa d'un rotlle de la Llei al Temple en temps del rei Josies (2Re 22), té clares intencions de centralització religiosa, administrativa i jurídica. Són temps d'invasions i de relacions amb pobles veïns. L'aristocràcia jerosolimitana, els terratinents de Judà, els sacerdots i la monarquia deixen la seva empremta en aquest codi. En el cas dels préstecs (Dt 23,20-21), com en altres afers, el Codi Deuteronomí amplia, ordena i fonamenta el Codi de l'Aliança, i contempla un àmbit social més extens que vol tipificar. Les relacions econòmiques i socials s'han ampliat i complicat i cal mantenir el criteri solidari del Codi de l'Aliança. Els préstecs ja no són únicament de diners, poden ser de qualsevol cosa. S'obre una porta que permet cobrar interessos a l'estranger. La justificació d'aquesta excepció la podem atribuir a que els "estrangers" són els invasors de torn amb poder militar i econòmic i molt habituats a jugar amb els interessos a l'hora de fer negocis. També cal reconèixer, en aquest Codi, tons excloents a causa de les barreges ètniques que són viscudes com amenaces de despersonalització del poble d'Israel.

El Codi de Santedat (Lv 17-26), postexílic, retoca i fonamenta religiosament el Codi Deuteronomí: la Llei i el Temple són ara els principals referents del poble. La monarquia i la sobirania política han desaparegut. Es contempla un nou àmbit social ampli i plural on Israel ha d'aprendre a viure sense perdre les arrels i la identitat. Al tractar dels préstecs (Lv 25,36-37) el "nou Codi" continua ferm en les seves conviccions de prestar sense cobrar interessos i ho amplia als immigrants i forasters donada la diversitat de classes socials i de barreja de pobles que ha provocat el postexili; una diversitat que es pretén aglutinar i cohesionar. Deuteronomi 23,21 autoritza a cobrar in-

«El Codi Deuteronòmic segueix el mateix criteri de l'Èxode de no cobrar interessos a l'hora de fer préstecs. El seu to és, tanmateix, més vehement. Diu literalment: “no mosseguis al teu germà”.»

teressos als “estrangers” i Levític 25,35 diu de no fer-ho amb els “immigrants i forasters”. Estem parlant del mateix col·lectiu? Quan el Levític diu de tractar igual un nadiu que un “immigrant i foraster” hem de pensar en el postexili i el retorn de jueus exiliats amb parents, amics, o altres que s'afegiren al viatge. Per tant els “immigrants i forasters” són col·lectius integrats i assimilats al país, no en canvi els “estrangers” que són els qui per raons polítiques, militars o econòmiques sojornen provisionalment als país sense integrar-s'hi.

Els diferents marcs socials, polítics i religiosos que condicionen el poble d'Israel a l'hora d'elaborar els seus Codis legislatius en diferents moments històrics no alteren, en el nostre cas dels préstecs, la intuïció originària. Sí que hi ha ampliacions, fonamentació, retocs, però la pretensió social d'aquesta llei roman sempre intacta.

3.2. *Sobre préstecs fets amb penyores*

En el Codi Deuteronòmic és on apareix explícitament el tema de fer préstecs i de prendre penyores com a garantia del mateix: «Si prestes alguna cosa a un altre, no entris a casa seva a prendre-li una penyora; espera't a fora, que aquell home te la porti ell mateix. Si és un pobre i et dona en penyora el seu mantell, no li retinguis encara la penyora quan te'n vagis a dormir; torna-la-li a l'hora de pondre's el sol, perquè pugui dormir abrigat amb el seu mantell. Ell et beneirà i el Senyor, el teu Déu, et tindrà en compte aquesta bona acció» (Dt 24,10-13).

Podem suposar que en temps del Codi Deuteronòmic ja hi hauria tipificat d'alguna manera el préstec amb cobrament d'interessos i amb penyora com a garantia. Aquest tipus específic de préstec ve

«El Codi de Santedat amplia el marc fratern a tota persona. A ningú que passi penalitats, sigui de casa, sigui de fora, no se li demanarà cap interès ni cap compensació.»

expressat per *mashaah* i la penyora és en aquests casos *avot* (Dt 24,10-13; Hab 2,6). El Codi Deuteronòmic, en aquest cas, vol tipificar quelcom que, seguint Deuteronomi 23, 20-21, no s'hauria de fer, que és fer préstecs cobrant interessos, i menys prenent penyores. Deuteronomi 24,10-13 vol mitigar, tant com pot, la manca d'escrúpols a l'hora de fer aquest tipus de préstecs. Les conseqüències d'aquesta insensibilitat, i potser d'aquest tipus de préstecs, les podem trobar a Levític 25,39-45 i a Nehemies 5,2-5; en el Nou Testament, per influència del Dret Romà, a Mateu 5,26 i a Mateu 18,34.

4. Un afany de solidaritat

La Torà és ben clara en l'afer dels préstecs: no s'accepta cap tipus d'interès ni cap compensació. La prohibició de fer tal activitat, seguint el Codi de l'Aliança i el Codi de Santedat va adreçada als pobres que pateixen estretors, però no diu res dels prestamistes que fan habitualment aquesta activitat en els seus negocis. Però el Codi Deuteronòmic ho aplica també als prestamistes, exclouent solament els negocis duts a terme amb estrangers.

Aquesta prohibició té dos àmbits: el primer és el de la persona benestant que hauria d'ajudar l'indigent, si no amb regals, almenys amb préstecs; el segon és que l'interès es veia com la rel de la ruïna social i havia d'ésser eradicat. Però això sols són qüestions interiors: no podia haver l'obligació d'ajudar els estrangers ni era un afer social tenir cura del seu benestar. A més, les transaccions econòmiques amb interessos que es feien amb els estrangers eren tan sols motivades pel desig legítim d'obtenir beneficis, quan l'economia interna era eminentment agrícola i no havia mercats econòmics importants.

«La prohibició d'aplicar interessos tenia un caràcter eminentment caritatiu i solidari i el seu incompliment no tenia efectes penals ni cap sanció, com tenien altres tipus de prohibicions. La transgressió era quelcom de caire religiós i moral, no pas jurídic.»

Tot això és per dir que aquesta prohibició d'aplicar interessos tenia un caràcter eminentment caritatiu i solidari i el seu incompliment no tenia efectes penals ni cap sanció, com tenien altres tipus de prohibicions. La transgressió era quelcom de caire religiós i moral, no pas jurídic. La intenció d'aquesta llei era donar suport econòmic als pobres en les seves necessitats bàsiques sense donar cap avantatge als seus creditors. Aquesta llei expressava un sentiment de solidaritat amb aquells que conviuen en una mateixa societat. Un ressò de les comunitats beduïnes i de pagesos on l'ajuda mútua era quelcom habitual, i on el carregar interessos era viscut com un aprofitament, com una “mossegada”. Les estipulacions dels tres Codis legislatius de prohibir els préstecs de diners a interès en benefici dels pobres i que el Codi Deuteronomí amplia a qualsevol activitat són un darrer intent de preservar les antigues costums i pràctiques del període tribal amb l'esperança que el vell sentit de solidaritat es mantingués viu.

5. Una fonamentació religiosa

A Èxode 22,24 és Déu mateix que parla en primera persona convertint-se en protector especial del poble i del pobre. Tres són les raons de les prohibicions divines d'Èxode 22,20-26: 1) Israel coneix per pròpia experiència què significa ser estranger (Ex 22,20). 2) Ser compassiu és propi de la naturalesa divina (Ex 20,26). 3) L'aliança amb Déu expressada a Èxode 20,24 (“*el meu poble*”) exclou l'explotació com a forma de relació.

És un tret característic del Codi de l'Aliança el posar en boca de

Déu els manaments a fi de donar-los autoritat divina. Els arguments donats per fer complir els manaments són simples i clarament teocèntrics: si Déu parla, l'home ha d'obeir. Un autèntic creient, segons Èxode 22,24, ha de fer com Jahvè, tenir cura del pobres que viuen amb ell i ajudar-los sense aprofitar-se'n. Un creient no ha de ser un *noshe*, un usurer que fa préstecs cobrant interessos.

En el Codi Deuteronomí, Moisès parla al poble d'Israel en nom de Déu. Els recorda els manaments i explica quines seran les conseqüències benèfiques del seu compliment, que en el cas de Deuteronomi 23,20-21 és la benedicció divina en tot el que es faci. Aquí l'argumentació és antropocèntrica: cal ajudar el germà. Això tindrà la conseqüència benèfica de la benedicció divina.

El Codi de Santedat, amb una elaboració teològica més arrodonada, ens situa a la tenda de l'aplec sagrat, on Déu parla a Moisès i li dóna els manaments a complir (Lv 1,1). A Levític 25,36 es posa de manifest que no aprofitar-se de les dificultats del necessitat és un signe de reverència a Déu. La preeminència divina i la seva acció alliberadora de l'esclavatge d'Egipte són la fonamentació teològica del Codi de Santedat a l'hora de complir els manaments, i en el nostre cas, a l'hora de protegir els febles. Tal com Déu va fer amb tu, fes tu el mateix amb els altres. Aquest és l'argument que apareix com a conclusió dels versets dedicats als préstecs als pobres: *“Jo sóc el Senyor, el vostre Déu, que us he fet sortir del país d'Egipte, per donar-vos el país de Canaan i ser el vostre Déu”* (Lv 25,38).

6. Conclusions

- Hem vist com la mateixa Torà, mitjançant els seus tres Codis legislatius, va actualitzant i adaptant la prohibició a les noves realitats que el poble està vivint. La realitat dels clans tribals on neix aquest precepte solidari va essent substituïda per una població cada cop més heterogènia i barrejada.
- La gran feblesa d'aquesta prohibició era que no tenia en cap moment (pel que sabem) repercussions penals. Els transgressors

no rebien cap sanció. Era més una prohibició religiosa i moral que jurídica.

- No podem oblidar el dinamisme econòmic, financer i comercial dels grans imperis del voltant que condicionava molt fortament el poble d'Israel.
- Hem de distingir clarament entre préstecs de consum que són una realitat en la vida econòmica de les civilitzacions des dels seus inicis, i préstecs solidaris fets a persones que viuen en situacions precàries.
- Els codis i les lleis de l'Antiga Babilònia, Grècia i Roma acceptaven l'activitat dels préstecs i procuraven legislar-la i racionalitzar-la per la tendència humana a abusar-ne en benefici propi. La tradició legislativa jueva vol mantenir viu l'ideal de la Torà i s'esforça a que sigui realitat. Personatges tan significatius com Rashi i Maimònides ho acrediten. La problemàtica social i econòmica del moment històric incideix en una major o menor flexibilitat a l'hora d'aplicar aquests manaments.
- Si volem trobar un defecte a la prohibició de fer préstecs amb interès és la pretensió de legislar la utopia. Aquesta és la gran feblesa de les «lleis o preceptes religiosos», que volen fer d'efecte compensador a les cobejances humanes amb propostes que són ideals i utòpiques.